

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΩΝ

Plotini Opera. Tomi I-III. Ediderunt P. Henry et H.-R. Schwyzer: Paris / Bruxelles / Leiden, De Brouwer / Brill 1951-1973, lviii / 418 + liii / 501 + xlvii / 464 p. (Museum Lessianum. Series philosophica 33-35).

Με τὴν πρόσφατη δημοσίευση τοῦ τρίτου τόμου συμπληρώνεται ἡ μεγάλη ἔκδοση τῶν ἔργων τοῦ Πλωτίνου, ὑποδειγματικὴ κριτικὴ προσφορὰ ἀρχαίου κειμένου, ποὺ ἡ προπαρασκευὴ του κάλυψε ὁλόκληρὴ τὴν ἐπιστημονικὴ σταδιοδρομία τῶν συνεκδοτῶν του, τοῦ Βέλγου Henry καὶ τοῦ Ἑλβετοῦ Schwyzer.

Πρὶν ἀπὸ 25 περίπου χρόνια κυκλοφόρησε ὁ πρῶτος τόμος, ποὺ περιέχει τὶς τρεῖς πρῶτες ἀπὸ τὶς ἑξὶ Ἑννεάδες τοῦ Πλωτίνου, δηλαδὴ 27 ἀπὸ τὰ 54 βιβλία ποὺ ἔγραψε ὁ φιλόσοφος, μαζί με ἓνα, προτασσόμενο, εἰσαγωγικὸ κείμενο τοῦ μαθητῆ τοῦ Πλωτίνου καὶ πρῶτου ἐκδότῃ τῶν ἔργων του, τοῦ Πορφυρίου, *Περὶ τοῦ Πλωτίνου βίου καὶ τῆς τάξεως τῶν βιβλίων αὐτοῦ*. Ὁ τόμος αὐτὸς κυκλοφόρησε τὸ 1964 καὶ σὲ μικρὴ ἔκδοση (editio minor) στὴ σειρά τῆς Βιβλιοθήκης τῶν Κλασσικῶν συγγραφέων τῆς Ὁξφόρδης (Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis). Τὸ 1959 κυκλοφόρησε ὁ δεῦτερος τόμος, ποὺ περιέχει τὴν τέταρτη καὶ τὴν πέμπτη Ἑννεάδα, δηλαδὴ 18 ἀκόμα βιβλία, μαζί με τὴν ἀγγλικὴ μετάφραση τοῦ G. Lewis, ἀπὸ τμήματα πλωτινικοῦ κειμένου, ποὺ παραδόθηκαν παράλληλα καὶ σὲ ἀραβικὰ χειρόγραφα. Ὁ τρίτος τόμος περιέχει τὰ 9 βιβλία τῆς τελευταίας Ἑννεάδος, σελ. 1-328, πλούσια, ὅπως καὶ οἱ προηγούμενοι, βιβλιογραφία, ποὺ προτάσσεται στὶς σελ. xviii-xlii, προσθῆκες στὸν πρῶτο καὶ δεῦτερο τόμο (addenda ad tomum primum et alterum) σελ. 329-410 καὶ 4 πίνακες: Κυρίων ὀνομάτων (index nominum) σελ. 412-417, λέξεων ποὺ ἡ χρῆση τους τεκμηριώνεται γιὰ πρώτη φορὰ στὸ κείμενο τοῦ Πλωτίνου (index vocabulorum quae apud Plotinum primum leguntur) σελ. 418-419, μαρτυριῶν ἀπὸ συγγραφεῖς νεώτερου τοῦ Πλωτίνου (index testium) σελ. 420-435 καὶ πηγῶν τοῦ Πλωτίνου, ὅπως ἔχουν σημειωθῇ ἀπὸ τοὺς συνεκδότες στὰ ὑπομνήματα τῆς ἔκδοσής τους (index fontium) σελ. 436-462. Σὲ γράμμα του ἀπὸ τὴ Ζυρίχη, 20.9.1960, ὁ Schwyzer πληροφοροῦσε τὸν ὑπογραφόμενο, ποὺ τότε διερενοῦσε τὶς δυνατότητες γιὰ τὴ σύνταξη ἐνὸς *Lexicon Plotinianum*, ὅτι τέτοιο λεξικὸ εἶχε ἤδη συνταχθῇ ἀπὸ τὸν J. H. Sleeman καὶ περίμενε τὴ σειρά του, γιὰ νὰ τυπωθῇ ὡς τέταρτος τόμος σ' αὐτὴ τὴν ἔκδοση. Θὰ πρέπει ἐπομένως νὰ δοῦμε σὲ λίγο καὶ τὸ *Lexicon Plotinianum*, ποὺ θὰ ἐπιστεγάσῃ τὴ λαμπρὴ ἀπὸ κάθε ἄποψη ἔκδοση τοῦ κειμένου.

Ἡ ἐργασία στὸ σύνολό της ὑπερβαίνει κατὰ πολὺ τὰ δηλωμένα ὅρια τῆς τελευταίας εἰκοσιπενταετίας, ἂν κανεῖς ὑπολογίση ἐκτὸς ἀπὸ τὸ χρόνο

τῆς προπαρασκευῆς τοῦ πρώτου τόμου, πρὶν ἀπὸ τὸ 1951, καὶ τὸ χρόνο τῆς συγγραφῆς πλήθους ἀπὸ ἐργασίες πάνω στὴν κριτικὴ τοῦ κειμένου τοῦ Πλωτίνου, ποὺ εἶχαν δημοσιευθῇ ἀπὸ τοὺς δυὸ ἐκδότες χωριστὰ καὶ παράλληλα, προτοῦ συνεργαστοῦν, ἤδη στὴν τελευταία δεκαετία πρὶν ἀπὸ τὸ δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο.

Ἡ προπαρασκευὴ τοῦ κειμένου εἶναι βασισμένη σὲ ἐξαντλητικὴ κριτικὴ καὶ συγκριτικὴ ἐπεξεργασία τῆς χειρόγραφης παράδοσής του, τόσο τῆς ἄμεσης ὅσο καὶ τῆς ἔμμεσης, ἐργασία ποὺ κατοχυρώνει τὴν ὑπεροχὴ τῆς ἐκδοσης αὐτῆς ἀπέναντι σὲ κάθε προηγούμενη τοῦ Πλωτίνου, ἀπὸ ἐκείνη τοῦ Creuzer (Oxford 1835) ὡς ἐκείνη τοῦ Bréhier (Paris 1924-1938). Ἰδανικὴ σελίδωση κειμένου, ποὺ ἔχει τυπωθῇ μὲ ἀσυναγώνιστη καθαρότητα σὲ χαρτὶ θαυμάσιο, προσφέρει τὴν ἀκόλουθη εἰκόνα: Στὸ ἐπάνω μέρος κάθε σελίδας ἀναγράφεται μὲ κεφαλαῖα στοιχεῖα ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου τοῦ δημοσιευόμενου κειμένου, πλήρης ἢ συντομευμένος, ὅπου τὸ πλάτος τοῦ διαστίχου δὲν ἐπαρκεῖ, ἐνῶ στὶς ἀριστερὲς σελίδες στὴν ἀντίστοιχη θέση σημειώνεται ὁ ἀριθμὸς τῆς *Ἐννεάδος*, τοῦ βιβλίου, τοῦ κεφαλαίου καὶ τῶν στίχων τοῦ κειμένου ποὺ περιέχεται στὴ σελίδα. Ἀκολουθεῖ τὸ κείμενο χωρισμένο σὲ κεφάλαια, ποὺ δηλώνονται μὲ ἀλλαγὴ παραγράφου καὶ ἔντονη ἀριθμητικὴ σήμανση στὴν ἀρχὴ κάθε νέας παραγράφου, ἐνῶ στὰ περιθώρια τοῦ κειμένου σημειώνεται μὲ μικρότερα στοιχεῖα ἡ ἀρίθμηση τῶν στίχων τοῦ σὲ πεντάδες. Μέσα στὸ κείμενο ἔχει στοιχειοθετηθῇ μὲ ἀραιωμένα στοιχεῖα κάθε λέξη ἀπὸ κείμενα ἄλλων συγγραφέων, ποὺ ὁ Πλωτίνος μεταχειρίζεται καὶ παραθέτει στὸ κείμενό του, ἐνῶ κάθε λέξη ποὺ ὁ νεοπλατωνικὸς ἐρμηνεύει ἢ σχολιάζει δηλώνεται τυπωμένη μέσα σὲ εἰσαγωγικά. Στὸ κάτω μέρος τῆς σελίδας εἶναι τὰ ὑπομνήματα, ποὺ θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν εἰδικώτερα πιὸ κάτω. Κάθε ἓνα ἀπὸ τὰ 54 βιβλία τοῦ Πλωτίνου ἀρχίζει μὲ νέα σελίδα, ποὺ ἔχει στὴν ἀρχὴ της, πρὶν ἀπὸ τὸν τίτλο τοῦ ἔργου, τὸν ἀριθμὸ τῆς *Ἐννεάδος*, ὅπου ἀνήκει τὸ ἐκδιδόμενο βιβλίο, τὸν ἀριθμὸ τοῦ βιβλίου μέσα στὴν *Ἐννεάδα* καὶ σὲ παρένθεση τὸν ἀριθμὸ τοῦ βιβλίου κατὰ τὴ χρονολογικὴ σειρὰ συγγραφῆς. (Γιὰ τοὺς μὴ εἰδικοὺς πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ὄχι μόνο τὴν ἀρίθμηση τῶν βιβλίων τοῦ Πλωτίνου κατὰ *Ἐννεάδες*, δηλαδὴ ομάδες ἀπὸ 9 βιβλία ἢ κάθε μιά, ἀλλὰ καὶ τὴν κατὰ χρονολογικὴ σειρὰ συγγραφῆς τους τὴν ὁφείλομε στὸν Πορφύριο).

Τὰ ὑπομνήματα (*apparatus*), πού, ὅπως σημειώθηκε, ἔχουν τὴ θέση τους στὸ κάτω μέρος τῆς σελίδας, εἶναι πέντε: Στὸ πρῶτο σημειώνονται τὰ χειρόγραφα κατὰ οἰκογένειες, στὸ δεύτερο (*apparatus testium*) οἱ μαρτυρίες μεταγενεστέρων συγγραφέων γιὰ τὸ πλωτινικὸ κείμενο, στὸ τρίτο (*apparatus fontium*) οἱ παραπομπὲς σὲ ἀρχαιότερα κείμενα, ποὺ ὁ Πλωτίνος παραθέτει ἢ ὑπαινίσσεται στὸ κείμενό του, στὸ τέταρτο (*apparatus marginalium*) τὰ κάθε εἶδους σημειώματα ἢ σημάδια, ποὺ βρίσκονται στὰ περιθώρια τῶν χειρογράφων, καὶ στὸ πέμπτο (*apparatus lectionum*) οἱ ποικίλες γραφὲς τῶν κωδίκων καὶ οἱ διορθώσεις ἢ προτάσεις τῶν φιλολόγων. Τὰ ὑπομνήματα αὐτὰ πλουτίζονται σημαντικὰ μὲ ἄλλες 82 πυκνοτυπωμένες σελίδες στὸν τρίτο τόμο (328-410), προσθῆκες στὸν πρῶτο καὶ στὸ δεύτερο. Αὐτὰ τὰ *addenda ad tomum primum et alterum* χωρίζονται στὰ ἀκόλουθα κεφάλαια: Διορθωτέα στά, λατινικὰ βέβαια, προλεγόμενα (*corrigenda ad praefationes*), προσθετέες μαρτυρίες (*testes addendi*) συνταγμένες μὲ τὴ

σειρά της *Ἐννεάδος*, τοῦ βιβλίου, τοῦ κεφαλαίου καὶ τοῦ στίχου τοῦ κειμένου, προσθετέες πηγές (*fontes addendi*), ἐπίσης μὲ τὴν ἴδια τάξη, καὶ προσθετέα καὶ διορθωτέα στὸ κείμενο καὶ στὸ ὑπόμνημα τῶν γραφῶν, δηλαδὴ τὸ πέμπτο στὴ σειρά (*addenda et corrigenda ad textum et apparatus lectio-num*), ὅπου διακρίνονται κατὰ σελίδα καὶ πάντα μὲ τὴν τάξη τοῦ κειμένου οἱ διορθώσεις ποὺ πρέπει νὰ γίνουν ἀποδεκτὲς (*emendationes probandae*) ἀπὸ τὶς προτάσεις ποὺ πρέπει νὰ ἀπορριφθοῦν (*commentationes reiciendae*). Τέλος σ' ἓνα πέμπτο κεφάλαιο σημειώνονται τὰ διορθωτέα στὴν ἀγγλικὴ ἀπόδοση τοῦ ἀραβικοῦ Πλωτίνου (*corrigenda ad Arabica*). Ἄν κρίνῃ κανεὶς ἀπὸ τὰ ὀνόματα τοῦ Harder, τοῦ Beutler, τοῦ Theiler, τοῦ Dodds, τοῦ Hadot καὶ τοῦ Cilento, ποὺ κυριαρχοῦν στὶς σελίδες μὲ τὶς προσθήκες, καταλαβαίνει ὅτι ὁ ὄγκος αὐτοῦ τοῦ τμήματος ὀφείλεται κυρίως σὲ κριτικὸ ὑλικὸ ποὺ προσκόμισε ἡ ἔρευνα στὶς τελευταῖες δεκαετίες, μετὰ τὴν ἔκδοση τῶν δυὸ πρώτων τόμων.

Πολὺ διδακτικοὶ καὶ ἰδιαίτερα χρήσιμοι εἶναι οἱ ὑποδειγματικοὶ γιὰ τὴ σύνταξή τους τέσσερις πίνακες, ποὺ κλείνουν τὸν τρίτο τόμο τοῦ ἔργου. Στὸ δεύτερο ἀπὸ αὐτοὺς δίνονται οἱ νέες λέξεις τοῦ Πλωτίνου, πού, καθὼς παρουσιάζονται συγκεντρωμένες μέσα σὲ δυὸ σελίδες, προσφέρουν ἐνδιαφέρουσα συνοπτικὴ εἰκόνα τῆς συμβολῆς τοῦ νεοπλατωνικοῦ στὴ φιλοσοφικὴ γλῶσσα. Σ' αὐτὸ τὸν πίνακα βλέπομε : τοὺς πολὺχρηστους σήμερα βασικοὺς ὅρους τῆς μεταφυσικῆς μὲ πρῶτο συνθετικὸ τὸ αὐτός, ὅπως αὐτονοῦς, αὐτοουσία, αὐτοψυχή, αὐτοζωή, αὐτοκακὸν καὶ αὐτοεπιστήμη· σύνθετους ὅρους, ὅπως *συμπροφαίνεσθαι*, *συναπογεννᾶν*, *συνεθισμὸς* καὶ *συσσημαντικός*, ποὺ δηλώνουν τὶς πρωτοβουλίες τοῦ Πλωτίνου γιὰ σύνθετη ὀρολογία, πιὸ ἐκφραστικὴ καὶ πιὸ ἀκριβολογικὴ· ρήματα ποὺ μποροῦν νὰ ἀντικαταστήσουν ὀλόκληρες προτάσεις, ὅπως *λογοῦσθαι*, *νοοῦσθαι* καὶ *χρονοῦν*, καὶ οὐσιαστικὰ γεμάτα σημασία, ὅπως *δυνάμωσις*, *γοήτευσις*, *φρόντισις* καὶ *τριγωνότης*, ἢ ἐπίθετα, ὅπως τὸ *φιλιακός*. Ὅλα αὐτὰ μαζὶ πείθουν ὅτι τὸ καινούργιο λεξιλόγιο τοῦ Πλωτίνου ὄχι μόνον πλούτισε τὴ φιλοσοφικὴ γλῶσσα μὲ μερικὲς δεκάδες ὁρων, ἀλλὰ καὶ συντέλεσε σὲ μεγάλο βαθμὸ στὸ νὰ κερδίσῃ ἡ κλασσικὴ μορφή της περισσότερὴ κινητικότητα καὶ εὐκαμψία, περισσότερες δυνατότητες γιὰ πιὸ σύνθετες ἔννοιες, ἀπαραίτητες στὴ νεώτερη σκέψη. Ὁ πίνακας μὲ τὶς μαρτυρίες φωτίζει τὴν παρουσία τοῦ νεοπλατωνικοῦ φιλοσόφου κυρίως στὰ ἔργα χριστιανῶν καὶ βυζαντινῶν συγγραφέων, ἐνῶ ὁ πλουσιώτερος πίνακας τῶν πηγῶν εἶναι ἐνδεικτικὸς τῆς φιλοσοφικῆς καὶ λογοτεχνικῆς μόρφωσης τοῦ Πλωτίνου. Ἡ ἀνέκδοτη ἐργασία τοῦ ὑπογραφομένου μὲ τὸν τίτλο *Ὁ πρόωμος Ἑλληνισμὸς ὡς πηγὴ στὴ σκέψη τοῦ Πλωτίνου* μᾶς ἐπιτρέπει νὰ εἰκάσωμε ὅτι στὸ μέλλον μὲ τὴν ἐπαύξηση τοῦ ἀριθμοῦ τέτοιων εἰδικῶν ἐρευνῶν οἱ πίνακες αὐτοὶ θὰ ἔχουν πολὺ μεγαλύτερες διαστάσεις.

Μερικὲς παρατηρήσεις καὶ προτάσεις πάνω σὲ ὀρισμένα σημεῖα τοῦ κειμένου καὶ τῶν ὑπομνημάτων δὲν ἀποβλέπουν στὸ νὰ μειώσουν τὴν ἀξία τῆς προσφορᾶς, ἀλλὰ στὸ νὰ συμβάλουν ὥστε σὲ μιὰ ἐπανεκδοση τοῦ ἔργου νὰ μειωθοῦν στὸ ἐλάχιστο οἱ, συγγνωστὲς ἄλλωστε, ἐλλείψεις καὶ ἀτέλειες. Ἐτσι : Στὸ I 6,7,14 πρέπει νὰ διαβάσωμε *πῶς δ' ἂν* (οὐκ) *ἐκπλαγείη*. Στὸ II 9,9,19 *πόλει διδοῦσθαι ἐκάστω τὴν ἀξίαν*, ἀντὶ τὴν ἀξίαν νὰ γράψωμε *κατ' ἀξίαν*, γραφὴ ποὺ μπορεῖ νὰ δικαιολογηθῇ ἀπὸ τὰ χωρία II 9,9,76, III 2,17,49, III 3,4,52-53, IV 7,8,37 καὶ IV 8,5,20. Στὸ III 2,1,32 ἀντὶ τοῦ *αὐτῷ φίλον* νὰ προτιμήσωμε τὴ γραφὴ *αὐτῷ φίλον*, ποὺ ὑποστήριξε ὁ Creuzer καὶ ποὺ δικαιολογεῖται ἀπὸ τὸ *φίλον*

αὐτῷ τοῦ μεθεπόμενου κεφαλαίου (3,7) μέσα στοῦ ἴδιο βιβλίου. Ἐπίσης στοῦ IV 5,8,18 τὸ συμπαθὲς αὐτῷ νὰ διορθωθῇ κατὰ τὸ IV 4,35,9 σὲ συμπαθὲς αὐτῷ. Στοῦ IV 8,1,16 ὡς δέον ἴσως παρ' αὐτῷ ζητεῖν ἀντὶ τῆς γραφῆς παρ' αὐτῷ (ἐννοεῖται τῷ Ἡρακλείτῳ) θὰ πρέπει νὰ δεχτοῦμε τὴ γραφὴ παρ' αὐτῶν (ἐννοεῖται ἡμῶν) τοῦ Heintz, ποὺ ἔχει υἱοθετηθῇ ἀπὸ τὴν ἔκδοση Harder καὶ τὸν ὑπογραφόμενο¹ καὶ ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὸ νόημα τοῦ κειμένου, ἀφοῦ εἶναι φανερό ὅτι πρόκειται γιὰ ὑπαινιγμὸ στοῦ γνωστοῦ στοῦ Πλωτίνου (V 9,5,31) 101 ἀπόσπασμα τοῦ Ἡρακλείτου ἐδιζήσάμην ἐμεωυτόν, πράγμα ποὺ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴν ἀμέσως ἐπόμενη φράση τοῦ πλωτινικοῦ κειμένου, δηλαδὴ τὸ ὥσπερ καὶ αὐτὸς [sc. ὁ Ἡράκλειτος] ζητήσας εὔρεν. Τὸ νόημα εἶναι : Ὅπως ὁ Ἡράκλειτος ζήτησε μέσα του τὴ γνώση, ἔτσι κι ἐμεῖς πρέπει νὰ τὴν ἀναζητήσωμε μέσα μας (ὄχι μέσα στοῦ ἔργο τοῦ Ἡρακλείτου, ποὺ εἰκάζειν ἔδωκεν ἀμελήσας σαφῇ ἡμῖν ποιῆσαι τὸν λόγον). Τέλος στοῦ VI 2,8,5 θὰ πρέπει νὰ συνταχθοῦμε μὲ τὸν Kirchhoff καὶ νὰ διαβάσωμε ἴδε δὲ νοῦν [καὶ] καθαρὸν. Ἀπὸ τίς ἄλλες, λιγότερο σπουδαῖες, διορθώσεις καὶ συμπληρώσεις, ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ γίνουν, οἱ κυριώτερες εἶναι :

I 1, 5,35	ἄρξεται ;	IV 4,20,19	ἄρξαντι
6, 5,46	ἀλλοτριῶν	28,28	σωματικάις
8, 5,32	ἀνθρωποι	V 1, 1,35	εὔρεῖν.
15, 7	ὄρεξις	2, 6	ἄ ζῆν
II 4, 8,10	ἀραιόν,	3, 2,24	ἀλλὰ
6, 1,50	οὐσία ;	6, 4,21	ἐν ἄλλῳ
3, 7	Ἐνέργειαι	9,14,14	σύνθετα
III 8, 3,19	θεώρημα	VI 1,10,23	ἦττον
6,39	ἔξω,	3, 1,23	γὰρ
IV 3, 3, 4	ἀλλ' ἔξω	4, 4, 2	πανταχοῦ
4, 7	Ἀλλ' εἰ	8,22	ἔξει
17, 9	ἄλλα	7, 3, 2	οὔτε
21,20	πρόσθεν	28,17	Ἀλλ' ἄρά γε
25,36	λεγομένη	9, 5, 7	κοινωνήσασα
26,45	οὐδέ τινα	11, 7	εἰκόνα.

Τὸ ἀγλίσμα τοῦ III 5,9,9 καὶ τὸ ἀποτετειχισμένα τοῦ II 9,3,20 οἱ ἐκδότες δὲν ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ τὰ θεωρήσουν ὡς δηλωτικὰ πηγῶν τοῦ Πλωτίνου καὶ νὰ τὰ ἀναφέρουν τὸ πρῶτο στοῦν Αἰσχύλο, Ἀγαμέμνων 1312, καὶ τὸ δεύτερο στοῦν Ἀριστοφάνη, Ὀρνιθες 1576. Τὸ ἀγλίσμα ἦταν φυσικὸ νὰ προκύψῃ, χωρὶς ἐνθύμησι τοῦ τραγικοῦ ποιητῆ, ἀπὸ τὸ ἀγλαῖα καὶ τὸ ἀγλαΐζειν, ποὺ ὁ Πλωτίνος μεταχειρίζεται πολὺ συχνά, ἐνῶ τὸ ἀποτετειχισμένα δὲν παρουσιάζει καμιά ἰδιομορφία οὔτε ὡς ὄρος οὔτε σὲ συσχετισμὸ μὲ τὸ νόημα τοῦ κειμένου, ὥστε νὰ κἀν ἐνδεχόμενη τὴν ἀναφορὰ τοῦ φιλοσόφου στοῦν κωμικὸ ποιητῆ. Ἐξάλλου σ' ὁλόκληρο τὸ ἔργο τοῦ Πλωτίνου δὲν ἔχει διαπιστωθῇ γιὰ τὴν ὥρα ἄλλη ἀναφορὰ σ' αὐτοὺς τοὺς ποιητὰς, ὥστε νὰ δικαιολογοῦνται ἔμμεσα ἔστω καὶ οἱ πιὸ πάνω. Τὸ χωρίο V 8,4,40-42 ἡ αὐτοεπιστήμη ἐνταῦθα πάρεδρος τῷ νῷ τῷ συμπροφαίνεσθαι, οἶον λέγουσι κατὰ μίμησιν καὶ τῷ Διὶ τὴν Δίκην, δεκτὸ ἀπὸ τοὺς ἐκδότες ὡς ἀναφορὰ στοῦ ὀρφικοῦ ἀπόσπασμα 158 Kern, δὲν πρέπει νὰ συσχετισθῇ οὔτε μὲ τὸν ὀρφικὸ ὕμνο 62,1-2 (= ἀπόσπ. 23 Kern), ὅπου ἀναφέρεται ὁ Dodds² οὔτε μὲ τὰ Ἔργα τοῦ Ἡσιόδου, 256-257, καὶ τὸν Οἰδίποδα ἐπὶ Κολωνῷ τοῦ Σοφοκλέη, 1381-1382, ὅπως ὑποθέτουν ὁ Müller³ καὶ ὁ Cilento⁴, οὔτε μὲ τὸν Πλάτωνα, Νόμοι 4,716a (= ὀρφ. ἀπόσπ. 21), ὅπως θέλει ὁ Dörrie⁵, οὔτε καὶ μὲ τὸν Ψευδο-Δημοσθένη, Κατ' Ἀριστογείτονος 1,11 (= ὀρφ. ἀπόσπ. 23), ποὺ ἐπισημαίνει ὁ Dodds⁶. Ὑπάρχουν δυὸ ἄλλα χωρία, ποὺ κανεὶς δὲν τὰ πρόσεξε ὡς τώρα καὶ ποὺ ἀνήκουν σὲ συγγραφεῖς χρονικὰ πολὺ πλησιέστερους στοῦ Πλωτίνου

1. E. N. Ροῦσσος, Ὁ Ἡράκλειτος στὶς Ἐννεάδες τοῦ Πλωτίνου, Ἀθήνα 1968, 17.
2. Στοῦν τόμο *Les sources de Plotin*, *Vandoeuvres-Genève*, Fondation Hardt 1957, 318 (*Entretiens sur l'antiquité classique* 5).
3. H. F. Müller, *Plotinische Studien*, «Hermes» 52 (1917) 151.
4. V. Cilento, *Mito e poesia nelle Enneadi di Plotino*, στοῦν τόμο *Les sources de Plotin* 293 καὶ 300.
5. Στοῦν ἴδιο τόμο, σελ. 317.
6. Ὁ.π. 318.

ἀπ' ὅσο ὅλοι αὐτοὶ ποὺ ἀναφέρθηκαν, δηλαδή στὸν Πλούταρχο, Ἀλέξανδρος 52, καὶ στὸν Ἀρριανό, Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασις 4,9,7. Ὁ συσχετισμὸς μὲ τὰ τελευταῖα αὐτὰ χωρία ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι μόνο αὐτὰ προσφέρουν τὸν ὄρο *πάρεδρος*, ποὺ περιέχει τὸ πολυσυζητημένο χωρίο τοῦ Πλωτίνου. Τέλος ἡ θέση τοῦ I 4,8,1-2 τὸ δὲ τῶν ἀληθόνων — ἐξοίσουσι πρέπει νὰ συνδεθῇ ὅχι τόσο μὲ τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Ἐπικούρου 447-448 Usener ὅσο μὲ τὸν, ἐπίσης πλησιέστερο στὸν Πλωτῖνο, ἐπικούρειο Διογένη τὸν Οἰνοανδέα, ἀπόσπ. 42 Chilton.

Νὰ συσχετισθοῦν στὸ apparatus fontium: Τὰ χωρία I 1,12,31-33 καὶ IV 3,27,7/13, ποὺ ἀναφέρονται στοὺς ὁμηρικοὺς στίχους λ 601-602, τὰ χωρία II 1,4,31-32, II 9,18,17, III 2,2,41, III 8,4,12-13, IV 3,4,26-27, 10,26, IV 8,2,28/53, 8,14 καὶ V 8,7,25/30-31, ποὺ περιέχουν τὸν ὄρο *ἄπνος* (ἢ *ἄνευ πόνων, ἀπράγμων, οὐδὲν πραξάντων καὶ ῥᾶστα διοικοῦσαν*) καὶ νὰ σημειωθῇ ὅτι πρόκειται γιὰ ἀπόδοση τοῦ *ἀπάνευθε πόνοιο* τοῦ Ξενοφάνη, ἀπόσπ. 25, τὰ χωρία I 3,2,8-11 καὶ I 6,1,3-6, ποὺ ἀποδίδουν ἐκεῖνο τοῦ πλατωνικοῦ *Συμποσίου* 210c, τὰ V 4,2,48, V 9,5,30-31 καὶ VI 6,6,19-20, ὅπου παράθεση τοῦ ἀριστοτελικοῦ χωρίου *Περὶ ψυχῆς* Γ 4,430a 3-4, καὶ τέλος τὰ III 6,1,31, V 1,5,9, VI 5,9,14 καὶ VI 6,16,45, ποὺ ἀποδίδουν τὸ ἀπόσπ. 60 τοῦ Ξενοκράτη.

Στὰ χωρία IV 4,22,30 καὶ V 9,5,46, ποὺ ἀναφέρονται στὸ ὀρφικὸ ἀπόσπ. 8 (*σῶμα - σῆμα - σῶζεσθαι*), ἃς προστεθοῦν καὶ τὰ II 2,1,13-14, II 9,7,11, III 6,6,13, IV 3,9,47, IV 7,9,4-5, IV 8,1,30-31, 3,4, 4,22-23/26/28-29, VI 4,2,37, VI 5,9,47-48, VI 7,25,25-26 καὶ VI 9,6,39. Ἐπίσης στὸ III 5,8,17-23 ἃς σημειωθῇ ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ ψευδο-ὀρφικὸ ἀπόσπ. 351. Στὸ V 1,1,4 καὶ 9,29, ποὺ ἀναφέρονται στὸν ὄρο *τόλμα* τοῦ Φερεκύδη, ἀπόσπ. 14, μποροῦν νὰ προστεθοῦν καὶ τὰ χωρία II 9,11,22 καὶ VI 9,5,29. Στὸ II 4,7,13, ποὺ ἀναφέρεται στὸ *ἄπειρον* τοῦ Ἀναξιμάνδρου, ἀπόσπ. 1, θὰ προσθέταμε καὶ τὸ 15,10 ἀπὸ τὸ ἴδιο βιβλίον τοῦ Πλωτίνου. Στὸ III 3,1,9 ποὺ ἀποδίδει τὸ *ἐκ πάντων ἐν καὶ ἐξ ἐνὸς πάντα* τοῦ Ἡρακλείτου, ἀπόσπ. 10, μποροῦν νὰ προστεθοῦν καὶ τὰ χωρία II 3,16,42-43/45/53, IV 4,32,36-37, 38,17-19 καὶ VI 2,11,26. Στὸ III 2,16,48, ὅπου ἀπήχηση ἀπὸ τὸ *διαφερόμενον ἑαυτῷ συμφέρεται* τοῦ ἀποσπ. 51, ἃς προστεθοῦν καὶ τὰ II 3,16,45, III 2,16,34-35 καὶ VI 7,2,52. Στὸ V 9,5,31, ὅπου παράθεση τοῦ *ἐδιζήσάμην ἐμεωυτὸν* ἀπὸ τὸ ἀπόσπ. 101, θὰ προσθέταμε ὡς ὑπαινιγμὸ καὶ τὸ IV 8,1,17. Τέλος στὰ III 6,1,31 καὶ VI 5,9,14, ὅπου τὸ ἀπόσπ. 115 (*ψυχῆς λόγος*), ἃς προστεθοῦν ὡς ὑπαινιγμοὶ καὶ τὰ III 8,6,25 καὶ V 1,6,45. Στὰ I 4,10,6, III 8,8,8, V 1,8,17, V 9,5,29-30 καὶ VI 7,41,18, ὅπου παράθεση τοῦ ἀποσπ. 3 τοῦ Παρμενίδη (*ταῦτόν ἐστι νοεῖν τε καὶ εἶναι*) πρέπει νὰ προσθέσωμε ὡς ἀπηχήσεις καὶ τὰ III 5,7,50-51, V 1,4,31-32, V 2,1,13, V 3,5,26-32/43, 6,7, 8,38, V 4,2,43-44 καὶ V 6,6,22-23. Στὸ III 7,5,21, ὅπου ὁ ὄρος *ἀτρεμὲς* ἀπὸ τὸ ἀπόσπ. 8,4 (πρβλ. 1,29), νὰ προστεθῇ τὸ I 6,5,15. Στὰ III 7,11,3-4, V 1,8,22, VI 4,4,25 καὶ VI 6,18,42, ποὺ ἀναφέρονται σὲ ὄρους τῶν στίχων 4-6 τοῦ ἀποσπ. 8, ἃς προστεθοῦν καὶ τὰ III 7,3,34, 11,53-54 καὶ VI 6,18,7-8. Στὸ IV 3,5,5-6, ὅπου ἀπήχηση τοῦ στίχου 19 ἀπὸ τὸ ἴδιο ἀπόσπασμα τοῦ Παρμενίδη, ἔχομε νὰ προσθέσωμε τὸ IV 7,9,16-17, ποὺ μᾶς προσφέρει σχεδὸν αὐτοῦσιο τὸ στίχο: *Πόθεν γὰρ ἂν καὶ γένοιτο, ἢ εἰς τί ἀπόλοιτο*; Ἐπίσης στὸ VI 4,4, 24-25, ὅπου ὁ Πλωτῖνος παραθέτει αὐτοῦσιο τὸ δεύτερο ἡμιστίχιο τοῦ στίχου 25 (*ἐὼν γὰρ ἐόντι πελάζει*), ἃς προστεθῇ καὶ ὁ στίχος 16 ἀπὸ τὸ προηγούμενο κεφάλαιο τοῦ ἴδιου βιβλίου, ὅπου ὁ ὄρος *πελάζει*. Στὰ IV 4,40,6, V 1,9,5-6 καὶ VI 7,14,20, ὅπου ἀναφορὲς στὸ σχῆμα *φιλότης - νεῖκος* τοῦ Ἐμπεδοκλῆ, ἀπόσπ. 17,7-8 καὶ 26,5-6, μποροῦμε νὰ προσθέσωμε καὶ τὸ III 2,2,4-5. Ἐπίσης στὸ II 4,10,3, ὅπου ἀναφορὰ στὴν ἀρχὴ τῶ *ὁμοίῳ τὸ ὁμοιον*, ἀπόσπ. 109, ἃς προστεθοῦν καὶ τὰ I 6,9,29 καὶ VI 9,11,32. Στὸ IV 8,1,19-20, ὅπου παραλλαγὴ τῶν στίχων 13-14 τοῦ ἀποσπ. 115, ἃς προστεθῇ καὶ ὁ στίχος 5 ἀπὸ τὸ πέμπτο κεφάλαιο τοῦ ἴδιου βιβλίου τοῦ Πλωτίνου, ὅπου ὁ ὄρος *φυγή*. Ἐπίσης στὸ στίχο 34 τοῦ πρώτου κεφαλαίου τοῦ ἴδιου βιβλίου, ὅπου ὁ ὄρος *ἄντρον* ἀπὸ τὸ ἀπόσπ. 120, ἃς προστεθῇ καὶ ὁ στίχος 5 ἀπὸ τὸ τρίτο κεφάλαιο, τοῦ ἴδιου πάντα βιβλίου, ὅπου ὁ ὄρος *ἄντρον* παρατίθεται γιὰ δεύτερη φορά. Τέλος στὰ χωρία V 1,8,4-5, 9,1 καὶ V 3,3,44, ποὺ ἀπηχοῦν τὸ ἀπόσπ. 12 τοῦ Ἀναξαγόρα (*νοῦς καθαρὸς* κτλ.), ἃς προστεθοῦν καὶ τὰ I 8, 2,15-22, II 4,7,4, V 3,3,21-22, 6,11, 14,14 καὶ V 5,10,3. Αὐτονόητο εἶναι ὅτι ὅλα τὰ χωρία ποὺ σημειώνονται σ' αὐτὴ τὴν παράγραφο πρέπει καὶ νὰ συσχετισθοῦν στὸ ὑπόμνημα τῶν πηγῶν.

Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὲς τίς παρατηρήσεις καὶ συμπληρώσεις πάνω σὲ ἤδη ἐπισημασμένες πηγὲς τοῦ Πλωτίνου θὰ μπορούσαν νὰ γίνουν καὶ μερικὲς προσθήκες σὲ σημεία ὅπου ἡ ἔρευνα ὡς τώρα δὲν ἔχει σταθῇ. Οἱ προσθήκες αὐτὲς διευρύνουν τὸ φάσμα τῆς γνωριμίας

μας με τὸ πρόβλημα ποὺ ἀναφέρεται στὶς σχέσεις τοῦ Πλωτίνου με τὸν πρῶμο Ἑλληνισμό, χωρὶς βέβαια νὰ ἐξαντλοῦν ἐδῶ τὸ θέμα, ἀφοῦ, ὅπως δηλώθηκε ἤδη, ἐτοιμάζεται γι' αὐτὸ εἰδική ἐκτεταμένη μελέτη. Ἔτσι τὸν ὅρο ἀμφαγαπάζεται II 2,2,13 μπορούμε νὰ τὸν ἀποδώσουμε σὲ μνήμη ἐπικοῦ στίχου (πρβλ. τὸν ὁμηρικὸ II 192) καὶ τὴν εὐθημοσύνη IV 4,6,16 καὶ VI 8,17,7 στὸν Ἡσίοδο, Ἔργα 471. Τὴ φράση ἀδελφοὺς προσεννέπειν II 9,18,18 νὰ τὴ θεωρήσουμε μνήμη τοῦ πινδαρικοῦ, Ἰσθμιονίκαί 6,24-25 Maehler, κασιγνήτας προσεννέπω, τὴ φράση σοφὸς τις ὁ μαθὼν ἐξ ἄλλου ἄλλο II 3,7,12 ἀπήχηση τοῦ ἑτέρου ἐξ ἑτέρου σοφὸς τοῦ Βακχυλίδη, ἀπόσπ. 5,1, καὶ τὴ φράση σκύλαξ τῇ ὁδμῇ ὀρίνοιτο IV 3,28,15-16 νὰ τὴ θεωρήσουμε παράθεση ἀρχαίας παροιμίας. Γιά τὴ φράση οὐδὲν ἐστὶν ὁ ἄμοιρόν ἐστι ψυχῆς I 8,14,37 μπορούμε νὰ ἀναφερθοῦμε στὶς μαρτυρίες 22 καὶ 23 τις σχετικὲς με ἰδέες τοῦ Θαλῆ. Τὶς φράσεις τὸ πῦρ ἐστὶν ἐν μέτρῳ II 9,3,5, πῦρ ζῆ VI 7,11,6, πῦρ ζωή τις πυρίνη 46 καὶ ζῆ ἄρα καὶ αὐτὸ τὸ πῦρ 48 μπορούμε νὰ τις ἀναφέρουμε στὸ πῦρ ἀεὶζων καὶ στὸ ἀπτόμενον-ἀποσβεσσόμενον μέτρα τοῦ Ἡρακλείτου, ἀπόσπ. 30, τὸ ἐν-πάντα στὰ χωρία II 6,1,8-9, III 1,4,20, VI 5,1,26 καὶ 5,10 νὰ τὴ θεωρήσουμε ὡς ἀπήχηση τοῦ Ἡρακλειτικοῦ ἀποσπ. 50, τὸν ὅρο χρησιμοσύνην I 8,5,25 νὰ τὸν συνδέσουμε ἴσως με τὸ ἀπόσπ. 65, τὴ φράση τάς τε ἀνθρώπινας σπουδὰς ἀπάσας παιδίας οὔσας III 2,15,35-36 με τὸ παίδων ἀθύρματα (τὰ ἀνθρώπινα δοξάσματα) τοῦ ἀμφίβολου Ἡρακλειτικοῦ ἀποσπ. 70, τις φράσεις τῷ ὄλῳ - συνεργὸν II 3,16,44 καὶ συνεργοῦντα τοῖς κατὰ φύσιν γιγνομένοις II 9,13,15-16 με τὸ τοῦ ἐπίσης ἀμφίβολου ἀποσπ. 75 συνεργοὺς τῶν ἐν τῷ κόσμῳ γιγνομένων καὶ τὴ φράση ὁ καλὸς οὗτος κόσμος σκιά καὶ εἰκὼν III 8,11,29 νὰ τὴ δοῦμε ἴσως ὡς ἀπήχηση τοῦ ὡς περ σάρμα εἰκὴ κεχυμένον ὁ κάλλιστος κόσμος τοῦ ἀποσπ. 124. Γιά τὸ νοῦς ὁρᾷ III 9,1,1, V 3,8,18 καὶ V 8,3,27 ἀξίζει νὰ μνημονευθῇ πλάι στὸν Πλάτωνα, Τίμαιος 39e, καὶ ὁ Ἐπίχαρμος, ἀπόσπ. 12. Τὸ ἀτρεμήσει - ἡ ψυχὴ I 1,9,23 μπορεῖ ἄνετα νὰ ἀναφερθῇ στὸ ἀτρεμὲς ἦτορ τοῦ Παρμενίδη, ἀπόσπ. 1,29 (πρβλ. 8,4), τὸ καὶ οὐκ ἐστὶ μὴ εἶναι VI 7,12,18 νὰ θεωρηθῇ παράθεμα ἀπὸ τὸ δεύτερο ἡμιστίχιο τοῦ ἀποσπ. 2,3, ὁ ὅρος ἀνώλεθρον II 5,5,34 καὶ IV 7,9,11 παρμένος ἀπὸ τὸ ἀπόσπ. 8,3, ἡ φράση ἐκποδῶν δὲ ἡμῖν ἔστω γένεσις V 1,6,19 ἀπόδοση τῶν φράσεων τῶς γένεσις μὲν ἀπέσβεσται καὶ γένεσις καὶ ὀλεθρος τῆλε μάλ' ἐπλάχθησαν ἀπὸ τοὺς στίχους 21 καὶ 27-28 τοῦ ἰδίου ἀποσπάσματος, ἡ φράση τὸ σφοδρὸν τῆς ἀνάγκης III 1,4,9 ἡ παρμενιδικὴ κρατερὴ Ἀνάγκη τοῦ στίχου 30, ἀπὸ τὸ ἴδιο ἀπόσπασμα, δοσμένη νεοπλατωνικά, καὶ τὸ οὐκ ἐνεστὶν ἀλήθεια, ἀλλὰ δόξα V 5,1,62-63 ἀπόηχος τοῦ ἐν τῷ σοὶ παύῳ πιστὸν λόγον - ἀμφὶς ἀληθείης δόξας δ' ἀπὸ τοῦδε τῶν στίχων 50-51 ἀπὸ τὸ ἀπόσπασμα ποὺ γενικὰ ἔχει χρησιμοποιηθῇ πολὺ ἀπὸ τὸν Πλωτῖνο. Γιά τὴ φράση στυγέουσιν οἱ θεοὶ V 1,2,27 πλάι στὸν Ὅμηρο Y 65 δὲν θὰ ἦταν ἄστοχη καὶ ἡ παραπομπὴ στὸν Ἐμπεδοκλῆ, ἀπόσπ. 115,12. Ἡ θέση κόλλαν γὰρ εἶναι τῇ γῇ τὴν ὕδατος ὑγρότητα II 1,6,25-26 καλὸ εἶναι νὰ παραβληθῇ με ἐκείνη τοῦ Ἀρχέλαου, ἀπόσπ. 1a. Τὸ γνωστὸ μέτρον πάντων I 8,2,5 ἴσως εἶναι ὑπαινιγμὸς στὸν Πρωταγόρα, ἀπόσπ. 1. Τὸ οὐδὲν ἄθλα ἀρετῆς πρόκειται III 2, 5, 4 ἄς συνδεθῇ με τὸ Θουκυδίδη 2,46, ποὺ ἡ χρησιμοποίησή του τεκμηριώνεται καὶ ἀπὸ ἄλλη θέση τοῦ Πλωτίνου (βλ. Index fontium). Ὁ γόης καὶ φαρμακεὺς τοῦ IV 4,40,6-7 εἶναι παρμένος ἀπὸ τὸ πολὺ χρησιμοποιημένο στὸν Πλωτῖνο χωρίο τοῦ πλατωνικοῦ Συμποσίου 203d. Τέλος ἡ φράση μηδ' ἐν οὐρανῷ γάμοι τοῦ III 5,2,18-19, ἂν δὲν ἔχη ἄλλη πηγὴ, θὰ λέγαμε ὅτι θυμίζει τὴ θέση ἐν γὰρ τῇ ἀναστάσει οὔτε γαμοῦσιν οὔτε γαμίζονται ἀπὸ τὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Ματθαίου 22,30, ἐνῶ γιά τὴ φράση φῶς ἐκ φωτός IV 3,17,13-14 καὶ VI 4,9,26-27 θὰ ἀξίζε νὰ σημειωθῇ ὅτι πέρασε ἀπὸ τὸν Πλωτῖνο στὸ Σύμβολο τῆς Πίστεως.

Οἱ παρατηρήσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους εἶναι φανερό ὅτι ἀποβλέπουν στὸ νὰ κάνουν χρήσιμες προσθήκες σὲ ἓνα ἀναμφισβήτητα μνημειῶδες ἔργο, ὅχι στὸ νὰ μειώσουν τοὺς ἐκδότες, ποὺ πρακτικὰ οὔτε δυνατὸ ἦταν οὔτε καὶ ὑποχρέωση εἶχαν νὰ ἐξαντλήσουν ὅλα τὰ θέματα ποὺ ἀναφέρονται στὶς σχέσεις τοῦ πλωτινικοῦ ἔργου με κάθε προγενέστερο καὶ μεταγενέστερο ἑλληνικὸ κείμενο. Προσκομίζουν ὁμῶς οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς ἓνα ἀκόμα ἀποδεικτικὸ στοιχεῖο γιά τὴν ἄποψη ὅτι στὸν Πλωτῖνο ὑπάρχει σὲ μιὰ θαυμαστὴ συμπύκνωση ὁλόκληρη ἡ ἀρχαία φιλοσοφία, ποὺ τὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα τῆς διαπιστώνονται μέσα στὸ νεοπλατωνικὸ κείμενο εἴτε ὡς ἱστορικὲς γνώσεις εἴτε ὡς ἐπιδράσεις εἴτε ὡς κριτικὴ στάση. Ἔτσι γίνεται πιὸ αἰσθητὴ ἡ ἀνάγκη νὰ ἀναπτυχθοῦν οἱ εἰδικὲς σπουδὲς με ἀναφορὰ τόσο στὶς πηγὲς ὅσο καὶ στὶς ἐπιδράσεις τοῦ Πλωτίνου, ὥστε νὰ γνωρίσουμε σὲ βάθος

καὶ πλάτος τῇ μορφῇ τῶν σχέσεων τοῦ νεοπλατωνικοῦ μὲ τὸ ἐλληνικὸ παρελθὸν καὶ τὴν ἐπιβίωση καὶ ἐπίδραση τῆς σύνθεσης τοῦ Πλωτίνου στὴ μεταγενέστερη σκέψη. Καὶ γιὰ τὶς σπουδὲς αὐτοῦ τοῦ εἴδους, ὅπως καὶ γιὰ κάθε μορφῆς μελέτη, ἀφετηρία θὰ εἶναι πάντα ἡ ἔκδοση αὐτῇ.

Φυλλομετρώντας τὸ ἔργο τώρα ποὺ ὁλοκληρώθηκε, ἀναλογιζόμαστε μὲ κάποια θλίψη ὅτι πολλοὶ συγγραφεῖς ὄχι μόνο τοῦ ὕστερου ἐλληνισμοῦ ἀλλὰ καὶ τοῦ κλασσικοῦ δὲν ἀξιώθηκαν ἀκόμα μιὰ τόσο ἀντιπροσωπευτικὴ ἔκδοση.

Ἀθῆναι

Εὐάγγελος Ν. Ροῦσσο

A. A. Long, *Hellenistic Philosophy. Stoics, Epicureans, Sceptics*, London (Duckworth) 1974, X + 262 σελ.

Ἡ γνωστὴ παρωδία τοῦ ἀνεκδότου *εἰ μὴ γὰρ ἦν Χρύσιππος, οὐκ ἂν ἦν στοὰ* (Διογ. Λαέρτιος 7, 183) ἀπὸ τὸν Καρνεάδη στὸ *εἰ μὴ γὰρ ἦν Χρύσιππος, οὐκ ἂν ἦν ἐγὼ* (4, 62) εἶναι ἀποκαλυπτικὴ γιὰ τὴν ἐξάρτηση τῆς Σκέψης τῶν Ἀκαδημαϊκῶν Ἀρκεσίλαου καὶ Καρνεάδη ἀπὸ τὴ Στοὰ καὶ τὴ δικαίωσή της ὡς κριτικῆς φιλοσοφίας. Τὸ ἴδιο ἰσχύει σὲ μικρότερη κλίμακα καὶ γιὰ τὴν ἀντιθετικὴ συνάρτηση τῆς Σκέψης μὲ τὸν Ἐπίκουρο. Ἀνάλογη ἀλληλεξάρτηση ἀνάμεσα στὴ Στοὰ καὶ τὸν Κῆπο δὲν μαρτυρεῖται τόσο παραστατικά. Μπορεῖ ὅμως νὰ θεωρηθῇ βέβαιο ὅτι ἓνα ἀπὸ τὰ κίνητρα τοῦ Ζήνωνος νὰ καθαγιάσῃ τὴν Ποικίλη Στοὰ μὲ ἓνα νέο ἰδεῶδες ὑπῆρξε ἡ παράμερη ἀνθήση τοῦ Κήπου, μὲ τὴν καλλιέργεια τῆς ἡδονῆς ἀλλὰ καὶ τοῦ ἰδανικοῦ τῆς φιλίας. Πράγματι, οἱ δύο «δογματικὲς» σχολὲς συνοδοιποροῦν καὶ ἐναντιοδρομοῦν γκρεμίζοντας ὡς ἓνα βαθμὸ μαζὶ προηγούμενα κοσμοεῖδωλα, χτίζουν, κυρίως, ἀντιθετικά: ἄτομα - δυναμικὸ συνεχές, Deismus - πρόνοια, τύχη - τελεολογία, ἐλευθερία - εἰμαρμένη, ἡδονή - ἀρετή. Ἡ συνύπαρξη ἔτσι Ἐπικουρισμοῦ, Σκέψης καὶ Στοᾶς κάτω ἀπὸ τὸν ἴδιο τίτλο δὲν δικαιώνεται μόνον ἱστορικὰ ἀλλὰ καὶ διαλεκτικά. Μεμονωμένη, ἡ σχετικὴ μὲ τὸ σκοπὸ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ζωῆς περικοπὴ τῆς Ἐπιστολῆς τοῦ Ἐπικούρου στὸ Μενοικέα: *ἐπεὶ τίνα νομίζεις εἶναι κρεῖττονα τοῦ καὶ περὶ θεῶν ὅσια δοξάζοντος καὶ περὶ θανάτου διὰ παντὸς ἀφόβως ἔχοντος καὶ τὸ τῆς φύσεως ἐπιλελογισμένου τέλος;* (Διογ. Λαέρτιος 10, 133), θὰ μπορούσε νὰ ἔχῃ ὑπογραφή τόσο ἀπὸ τοὺς Σκεπτικούς ὅσο καὶ κυρίως ἀπὸ τοὺς Στωικούς μὲ τὸ ἰδεῶδες τους τοῦ σοφοῦ. Γιὰ μιὰ σωστὴ στάση ἀπέναντι στὸ θεό, στὸ θάνατο καὶ στὴ φύση ἐνδιαφέρθηκαν πρωταρχικά καὶ τὰ τρία ἐλληνιστικὰ φιλοσοφικά κινήματα. Καὶ παρὰ τὶς ἀντιθέσεις τους στὰ μέσα καὶ τοὺς διαφορετικούς δρόμους ποὺ πορεύτηκαν, τὴν «ἀταραξία» σὲ διάφορες ἀποχρώσεις καὶ παραλλαγές πᾶσχισαν νὰ κατακτήσουν στὴν μεταβατικὴ ἐποχὴ ποὺ γεννήθηκαν. Τόσο τὴν παράλληλη ὅσο καὶ τὴν ἀντιθετικὴ πορεία τους γιὰ τὴν ἐπίτευξη παρόμοιας ψυχικῆς γαλήνης φωτίζει μοναδικὰ τὸ τελευταῖο βιβλίο τοῦ A. A. Long ποὺ ἔχομε τὴ χαρὰ νὰ παρουσιάζουμε.

